

'עיזא דבי טבחא...' – לגלגוליו של נוסח בתלמוד הבבלי

מאת

אליעזר סגל

לזכר מו"ר, הרא"ש רחנטל ז"ל

בבבלי מגילה ג ע"א אנחנו גורסים¹:

'וראיתי אני דניאל לכדי את המראה והאנשים אשר היו עמי לא ראו את המראה אבל חרדה גדולה נפלה עליהם ויברחו בהחבא' (דנ' י: ז)
מאן נינהו אנשים?
אמ' ר' ירמיה ואיתמ' רבי חייא בר אבא זה חגי זכריה ומלאכי...
...איהו עדיף מינייהו דאיהו חזא ואינהו לא חזו.
וכי מאחר דלא חזו מאי טעמ' איבעות?
אף על גב דאינהו לא חזו מזליהו חזו.
אמר רבינ' שמע מינה האי מא' דמיבעי' אע"ג דאיהו לא חזי מזלי' חזי מאי תקנתיה?
ליקרי קרית שמע.
ואי קאים במקום הטנופת,
לינשוף מדוכתיה ארבע גרמידי,
ואי לא
לימא הכי עיזא דבי טבחי שמינא מינאי.

לפי דברי התלמוד כאן נראה שהוצעו שתי אפשרויות עיקריות: (א) לקרות ק"ש; או (ב) לומר את הלחש 'עיזא דבי טבחי' וכו'. ההערה 'ואי קאים וכו' לינשוף מדוכתיה ארבע גרמידי' נראית כמוסכת על האפשרות הראשונה – אם אינו יכול לקרות ק"ש במקומו בגלל הטינופת, אזי עליו להיעקר ממקומו ולקרות בריחוק ארבע אמות. פירוש זה יוצא בבירור מעדי הנוסח² שמוסיפים אחרי המשפט 'לינשוף מדוכתיה' וכו' את המילה 'וליקרי'. ואולם לפי פירוש זה קצת תמוה מה טעם ראו להזכיר דווקא כאן את דין ריחוק ד' אמות מהטינופת,

1 על-פי דפוס פיזור.

2 עיין לקמן.

שהוא הלכה מקובלת במשנה ובתלמוד.³ גם לא ברור די צרכו מה מוכן הכיטוי 'ואי לא' המבטא את התנאים לאמירת הלחש. נראה שכוונתו: אם אינו יכול לדלג ד' אמות — אבל הלשון קשה וסובלת פירושים שונים.

ואולם כל מה שאמרנו בעניין פירוש הסוגיה במגילה מופרך ע"י ניסוח המקבילה בסנהדרין צד ע"א, שם איתא: מאי תקנתיה לנשוף מדוכתיה ארבעה גרמידי אי נמי ליקרי קרית שמע. ואי קאי במקום הטנפת לימא הכי עיזא דבי טבחה שמינא מינאי.

לפי נוסח זה אי אפשר לפרש 'לנשוף' וכו' הוא כדי לקרות ק"ש, אלא בוודאי הוא נחשב כפעולה בפני עצמה.⁴ בניגוד לסוגיית מגילה — שם לא היה ברור באילו נסיבות יש לקרות ק"ש ובאילו נסיבות אומרים את הלחש — כאן מפורש שאת הלחש אומרים רק כאשר אי אפשר לקרות ק"ש בגלל מקום הטינופת.⁵

ובאמת כשאנו מתכוונים בעדי הנוסח השונים במגילה, אנו רואים מיד שיש שם מיוון גדול של חילופים במבנה, בסדר ובניסוח הדברים. לשם הנוחיות נחלק את המסורות לחמש משפחות עיקריות:⁶

3 ברכות כב ע"ב — כו ע"א, שם נשנו הרכה דינים מסוג זה.
4 הפורמולה 'מאי תקנתיה' משמשת לעתים קרובות בתלמוד כפתיחה להצעת עצות הנוגעות לענייני רפואה וכישוף (התחומים כידוע לא הובחנו תמיד אצל הקדמונים), ויש מהסוגיות האלה הדומות מאד במבניהן לסוגיה שלנו, ובעיקר בשימוש בסממנים 'ואי לא', 'נימא הכי' (או: 'ליכתוב הכי'), והצגת האלטרנטיבות של פעולה או פסוק או לחש (קמיע). בין הסוגיות שיש בהן דמיון בולט ביותר לענייננו יש למנות: ברכות נא ע"א (שם מופיע המשפט 'לינשוף מדוכתיה ארבע אמות', ויש אף הרבה חילופי-נוסח בניסוח ובסידור האלטרנטיבות השונות — ע"ש בדק"ס אותיות ת, א); ברכות סב ע"א; פסחים קי ע"א; שם קיא ע"א (4 דוגמות); שם, קיב ע"א (2 דוגמות); יומא פד ע"א (בשם אביי, ובצירוף עובדא של אבא בר מרתא, השווה מאמרי על 'השימוש בפורמולה 'כי הא ד... וכו' ב', *HUCA, L* (1979), pp. 199–218. בין ה'מאי תקנתיה' הרפואיים יש למנות: ברכות מג ע"ב; מד ע"ב; שבת קל ע"א; קלד ע"א; גיטין סט ע"א.

יש גם 'מאי תקנתיה' שנושאים שייך יותר לתחום המוסר, ההלכה, או אפילו פירושי פסוקים; עיין ברשימה שבאוצר לשון התלמוד, כג, עמ' 93 ואילך (אבל גם בין הללו ישנם הקרובים קצת לסגולות). כמעט כל המקרים סתמיים, חוץ מיומא פד ע"א (שהוזכר לעיל) וברכות לא ע"ב (בשם רב נחמן בר יצחק והשווה תענית יב ע"ב). לאחדים מהם נסמכו עובדות (פסחים קי ע"א; יומא פד ע"א; תענית ח ע"א). מתוך אחידות הסגנון והמינוח נראה שכל הלחשים והקמיעות, ואולי גם הרפואות, נובעים ממקור אחד. ראוי אולי לבדוק גם את לשונם של הקטעים על פי עדי-נוסח מעולים, כדי לקבוע את טיבם ואולי את זמנם. על רובד לשוני מיוחד השייך לענייני לחשים ורפואות העיר רש"י פרידמן במבוא לספר הלכות רבתי לרי"ף, כ"י ניו-יורק, ירושלים תשל"ד, עמ' 49, הערה 22, ובמאמר 'שלוש הערות בדקדוק ארמית בבלי', תרכ"ז מג (תשל"ז), עמ' 61 ואילך. דומה לימאי תקנתיה' הוא הכיטוי הנדיר יותר 'מאי אסותיה', עיין במקומות שציינו באוצר לשון התלמוד, ה, עמ' 2556 (כמעט כל המקרים מתקשרים לדברי אביי או ה'אמ' שלו). על הסוגיה שלנו ראה: L. Blau, *Das altjüdische Zaubrewesen* (*Jahresbericht der Landes-Rabbinerschule in Budapest*), Budapest 1898, p. 63, n. 1

5 ולא מצאתי בין המפרשים הראשונים והאחרונים מי שהעיר על ההבדלים בין הסוגיות המקבילות או על הקשיים שבכל אחת מהן, חוץ מר' ישעיה ברלין שסימן את המקבילות בגליון בלשון ע"ש, ובסנהדרין: ע"ש היטב'!

6 סימני כה"י והדפוסים שהשתמשתי בהם הם כדלהלן: א — כ"י אוקספורד 366 (ספרד או מצרים?);

משפחה 1 פנים: ת מבחר ח"ג ע"פ ט	משפחה 2 פנים: מ מבחר ח"ג ע"פ ה2ד	משפחה 3 פנים: ב מבחר ח"ג ע"פ ר	משפחה 4 פנים: א מבחר ח"ג: *בעף1ה	משפחה 5 פנים: ל מבחר ח"ג ע"פ נ
מאי תקנתיה	מאי תקנתיה	מאי תקנתיה	מאי תקנתיה	מאי תקנתיה
1 דאי איכא איניש				
2 ליזיל גביה				
3 ואי מרחק				
4 לקרא קרית שמע	ליקרי קרית שמע	לקרי קרית שמע	ליקרי קיש'	
5 ואי קאי במקום	ואי איכא מקום	ואי נמי	ואי קאי במקום	
6 טנופת	הטנופת		הטנופת	
7 לינשוף מדוכתיה	לינשוף מדוכת[י]ה	לינשוף מדוכתיה	לנשוף מדוכתיה	לינשוף מדוכתיה
8 ארבע אמות	ארבע אמות	ארבע גרמידי	ארבע אמות	ארבע אמות
9 וליקרא	ואי לא		וליקרי	
10 ואלא			אי נמי	
11 ליקרי קרית שמע			ליקרי קרית שמע	
12 ואי קאי במקום	ואי קאי בדוכתא	ואי קאי במקום	ואי קאי במקום	
13 הטנופת	מנוולתא	הטינופת	הטנופת	
14 לימא הכי	לימ' הכי	לימא הכי	ל[י]מא הכי	לימא הכי
15 עיוזא דכי טבחא	עיוזא דכי טבחא	עזאי דכי טבחא	עיוזא דכי טבחא	עיוזא דכי טבחא
16 שמינא מינאי	שמינה מינאי	שמינא מנאי	שמינא מינאי	דשמינא מינאי

2 דאי/אי — ט: איניש/	6 איכא מקום/ קאי	6 ואי נמי/ אינמי — ר:	(*) מתחיל רק בשורה 6) 7 לינשוף / לינעי — ג:
איניש — ט:	במקום — ה2	7 גרמידי/ אמות — ר:	אמות/אמות [לאחרונה] — ג:
3 ליזיל גביה/לזיל	קאים במקום — ד:	13 עזאי/ עזא — ר:	9 נמי/ ואי מרחק — ג:
לגביהו — ט:	7 מדוכת[י]ה/ מדוכתיה		10 ליקרי/ליקרא — ג: שמע/
5 לקרא/ ליקרי — ט:	— ה2ד:		שמע [א* או נמי נימי שמע
6 טנופת/ הטנופת — ט:	אמות/ גרמידי — ד:		8 וליקרי/ ~ — עףה1: ישראל] — ג:
7 אמות/ גרמידי — ט:	9 לא/ לא גמיר — ה2:		12 ל[י]מא/ לימא — 11 קאי/קאי — ג: הטנופת/
8 וליקרא/ וליקרי	13 טבחא/ טבחי — ד:		כ*עפה1: הטנפת — ג:
את שמע — ט:	14 שמינה/ שמינא —		13 דכי טבחא/ טבח' — 13 טבחא/ טבחאי — ג:
	ה2ד:		14 דשמינא/ שמינא — ג:

או, בלשון סכימאטית יותר:

5	4	3	2	1	
				אי איכא איניש	קישור
				ליזיל גביה	פעולה
				אי מרחק	קישור
	ק"ש	ק"ש	ק"ש	ק"ש	פעולה
	טנופת	אי נמי	טינופת	טנופת	קישור
לינשוף	לינשוף	לינשוף	לינשוף	לינשוף	פעולה
אי נמי					קישור
ק"ש	(ולקרי)			וליקרי	פעולה
טינופת	מנוולתא	ואי לא (גמיר) טינופת		ואילא	קישור
'עיא'	'עיא'	'עיא'	'עיא'	'עיא'	פעולה

בכל הנוסחים נזכרות לפחות שלוש פעולות (ונתעלם לפי שעה משינויי לשון וסגנון): (א) ליקרי ק"ש; (ב) לינשוף מדוכתיה ד' גרמידי; (ג) לימא הכי עיזא דבי טבחא שמינא מינאי. במשפחות 1 — 4 הסדר הוא כמו שרשמנו פה, ואילו במשפחה 5 בלבד, מוחלפים המרכיבים: לינשוף, ק"ש, עיזא. זאת אומרת שבמידה מסויימת אפשר לדבר על 1 — 4 כעל משפחה אחת לעומת 5.

אם נוציא את החוליה 'אי איכא איניש ליזיל גביה', שנמצאת רק במשפחה 1, נמצא שיש הסכמה בין 1 — 4 כשמדובר בפעולות, ואילו בכל ביטויי-הקשר יש ערכוביא בין 'אי נמי', 'ואילא', 'אי קאי במקום הטינופת/בדוכתא מנוולתא'. קרוב אם כן להניח שמאחורי כל המסורות הנ"ל עומד נוסח שגרס את שלוש הפעולות בלבד, עם דרך-קישור פשוטה של 'אי לא' או 'אי נמי' ונוסח כמו שתיארנו עכשיו אכן נמצא בקטע גניזה TS F1 (2)59:

מאי תקנתיה
ליקרי קרית שמע
ואי גמיר

ב — מינכן 140; *ב — ההגהות שבכ"י ב; ד — דפוס פיזרו של מס' מגילה (שווה כאן לדפוס וניציאה); ה — הגדות התלמוד כ"י פארמא 3010; ה — הגדות התלמוד דפוס קושטא רע"א; ט — כ"י גטינגן 3 (ספרדי המאה הי"ג?); ל — כ"י לונדון בריטיש לייבררי 400 (צרפת או אשכנז? המאה הי"ג-הי"ד?); מ — כ"י מינכן 95 (אשכנזי 1342); נ — כ"י ניר-יורק, אדלר 84 (1485 פרס); ע — עין יעקב דפוס ראשון; פ — אגדות כ"י פרמא 427; ר — כ"י ואטיקן 134 (אשכנזי המאה הי"ד); ת — כ"י קולומביה אוניברסיטי 141 T 893 X (תימן 1546).

סוגריים מרובעים — [] — מציינים הוספה בחוץ כה"י. סוגריים מרובעים עם כוכב — [*] — מציינים הוספה שבוודאי אינה מידו של הסופר. הסימן ~ במדרג חילופי-הגירסאות מציין שהדיבור המצוטט חסר בעד-נוסח המסומן.

דברים אחדים על אופיין של מסורות-הנוסח הנ"ל עיין להלן, הערה 14.

לינשוף ארבע אמות

ואילא

לימא הכי עזיז דבי טבחא שמינה מינאי.

אלא שנקודה חשובה פה אינה ברורה בקריאת הקטע, כוונתי לביטוי 'ואי גמיר' כשהרי"ש תלויה מעל לשורה, ולא ברור אם היא נכתבה שם ע"י הסופר המקורי, תוך כדי כתיבה קורסיבית (היא נראית כהמשך של היר"ד); או שמא היא מהווה תיקון (של הסופר או של יד אחרת). מה שמוסיף על המבוכה היא העובדה שצורת האותיות נו"ן וגימ"ל הן כמעט שוות בכתב-יד זה וניתן להפוך נו"ן לגימ"ל ע"י תוספת קו קטן, פעולה שאפשר לבצע מבלוי להשאיר עקבות של התיקון. אפשר אם כן שהיה כאן בתחילה 'ואי נמי' ושינמי' תוקן אח"כ ל'גמיר'. ואפשר אף ש'גמיר' הוא הנוסח המקורי. ואם תמצי לומר שחל כאן תיקון, אפשר שתיקון זה נעשה ע"י הסופר עצמו ושינמי' נכתב בטעות. ואמנם לביטוי 'ואי גמיר' אין מובן בהקשר זה, וכנראה צריך ממילא להגיה 'ואי לא גמיר' (היינו: ואם אינו למוד לקרות ק"ש!). והשוה נוסח ה"א. ואם כן, מסתבר שנוסח זה התפתח מנוסח קדום יותר שגרס 'ואילא' בלבד.

מאידך גיסא נמצא בידינו קטע גניזה אחר, TS F1 (2)63, ששומר על הנוסח שממנו השתלשלה כנראה המסורת שבכ"י ל':

ומאי תקנתיה

נישוף ארבע גרמידי לאחוריה

ואי נמי

נימא [שמע

או נמי

נימא]7 עזיז שמינא קן.

נראה אפוא שהנוסח הקדמון הציע את שלוש הפעולות בתור אלטרנטיבות והפריד ביניהן ע"י 'ואי לא' או 'אי נמי'. למעשה אין הבדל גדול בין 'ואי לא' ו'אי נמי' — בין כך ובין כך הפעולות הוצגו כאפשרויות בעלות ערך שווה, ולכן בעצם אין חשיבות גם לסדר הצעת הפעולות.

7 זאת אומרת שלפני התיקון חסר כל זכר לקרית שמע. הית וההגהה דומה להיות בכתבו של הסופר של כה"י, ומכיוון שההשמטה מנוגדת לשאר העדים ומתפרשת בקלות כדילוג בין הדומות (מינמא' עד 'נימא'), נראה לכאורה שיש לדחות את הגירסה הזאת כשיבוש פשוט. אלא שמצאנו חיווק למסורת שבקט"ג ממקום אחר, כנראה ממוצא מזרחי, והוא 'מדרש דראל' לר' שמואל בן ר' נסים מסנות, מהדורת י' לנגה ושי' שורץ, ירושלים תשכ"ח, עמ' 88, שם איתא: 'מאי תקנתיה לינשוף מדוכתיה ארבע אמות ולימא הכי עזיז (הכי) [דבין] טבחא שמינא מנאי'. על זהותו ומקומו (אדם צובא?) של המחבר של 'מדרש' זה עייין במבוא שם, עמ' 3 — 5.

מכאן אנו יכולים להתחיל לעקוב אחרי התפתחותו של תהליך הפרשנות שהוליד את המסורות השונות.

השאלה הראשונה שהעיקה על הלומדים היתה: למה יש צורך בשלוש דרכים שונות של 'תקנות' שונות ל'בעיותותא'? אם מועילה קריית שמע, אזי למה לי 'לינשוף', ואם 'לינשוף' מועילה למה לומר 'עיצא דבי טבחא'? על כן ניסו התלמידים ליצור מעין 'צריכותא' ולפרש שכתנאים מסויימים נוקטים אמצעים שונים.

מתי אין אומרים קריאת שמע? לשאלה זו השיבו כנראה שתי תשובות שונות: (א) אי קאי במקום הטינופת; (ב) אי לא גמיר. שני הפתרונות הללו גרמו לכך שהעצה 'לינשוף' קיבלה שני פירושים שונים לגמרי. כמו שאמרנו לעיל, המשמעות המקורית של 'לינשוף' היתה בכך שעצם הדילוג חוץ למקומו יש בו כדי להוציא את האדם מרשות הפחד. פירוש זה הוא הכרחי כשביל המסורת שגורסת את הסדר 'לינשוף, ק"ש, עיצא' — וכך מפורש בגמרא ברכות נא ע"א. הוראה זו נשמרה גם ע"י מי שפירש שהמדלג ד' אמות הוא מי שאינו למוד לקרות קריית שמע. אבל מאידך: אם אומרים אנו שהמדלג ד' גרמידי עושה כן משום שהיה עומד במקום הטינופת, אזי המסקנה היא שאחרי שדילג ד' אמות ויצא כבר ממקום הטינופת, חייב הוא לקרות את שמע. זאת אומרת, לפי פירוש זה אין בדילוג ד' אמות תועלת בפני עצמה. אלא הכשר לקריית שמע בלבד. פירוש זה הוכנס לתוך התלמוד עצמו באותם העדים הגורסים: 'לינשוף מדוכתיה וכו' וליקרי'. ואכן, כל העדים הגורסים 'לינשוף וכו' וליקרי' גורסים לפני כן 'אי קאי במקום הטינופת'. ומאידך, במשפחת כתבי-היד המקדימים 'לינשוף' לקריית שמע אין זכר לצירוף 'לינשוף... וליקרי' (בקטע גניזה ו-1 דווקא 'נישוף... לאחוריה').

קשה לכאורה להבין את הנוסחאות שגורסים: ק"ש, אי קאי במקום הטינופת, לינשוף מדוכתיה ד"א, ואי קאי בדוכתא מנוולתא לימא עיצא דבי טבחא וכו'. אין שום הבדל בין דוכתא מנוולתא לבין מקום הטינופת, והרי כבר אמרו 'לינשוף וכו'. לכן נראה שדוכתא מנוולתא אינו שווה למקום הטינופת, ושהראשון מציין אזור רחב יותר, עיר וכדומה, שאי אפשר לצאת ממנו ע"י דילוג של ארבע אמות בלבד; ולכן, בהיעדר כל ברירה אחרת חייב האדם לוותר על אמירת קריית שמע ולהסתפק בלחש 'עיצא דבי טבחא שמינא מינאי'. לפי פירושונו, עדיף לכתחילה לקרות ק"ש, אבל אם יש טינופת בתוך ארבע אמותיו צריך לדלג ד' אמות ולומר ק"ש, ואם כל האזור מטונף, חייב הוא להסתפק באמירת הלחש. אם פירשונו נכון את הגירסה, יוצא שהיא מצליחה לפרנס 'צריכותא' לשלוש הפעולות הנזכרות, כך שהעדיפות ניתנת לקריית שמע, ורק בשעה שאין לו ברירה אחרת נזקק ללחש 'עיצא דבי טבחא וכו'.

גירסה אחרת נמצאת בכ"י רב (משפחה 3 דלעיל): ק"ש, אי נמי, לינשוף, ואי קאי במקום הטינופת, לימא עיצא וכו'. לנוסח זה אין כל הגיון. ממנו משתמע שאם עומד במקום הטינופת אינו יכול לדלג ד' אמות. ואם תמצי לומר שהמשפט 'אי קאי במקום הטינופת' חוזר אל

'ליקרי ק"ש' – הרי הוא בלאו הכי מיותר מאחר שכבר אמרנו שיכול לדלג במקום לקרות שמע. לכן נראה שהוסיפו את הקישור 'ואי קאי' וכו' בטעות שלא במקומו. אולי ניסה המגיה להשוות את הנוסח שלו עם טקסט שעמד לפניו, שגרס 'לינושוף, אי נמי, ק"ש, אי קאי במקום הטינופת, לימא עיצא' וכו' (כמו ב-נ ו-ל) ולא שם לב שבהקשר שלנו התוספת היא נטולה כל משמעות.

יש גם קושי מסויים בנוסח שב-ל: לינושוף, אי נמי, ליקרי ק"ש, ואי קאי במקום הטינופת, לימא... עיצא וכו'. וכי מה איכפת לנו שעומד במקום הטינופת, אם הוא יכול לדלג ד' אמות בלי אמירת ק"ש? ⁸ לכן כנראה הוסיף בעל הגירסה שב-נ בין 'לינעי' (=לינושו') ל'ליקרא ק"ש' את הקישור 'ואו מרחק'. מגירסה זו משתמע שרק במקום שאינו יכול לדלג קורא ק"ש, ורק במקום שאינו יכול לקרות ק"ש לוחש 'עיצא דבי טבחא'. אבל עדיין לא ברור תוכנו של המושג 'מרחק' – מי (או מה) מרוחק ממה? ראינו שבמסורת שב-ת ו-ט (משפחה 1) מופיע 'ואי מרחק' בהקשר אחר: 'דאי איכא איניש ליזיל גביה ואי מרחק לקרא ק"ש'. אבל מהו היחס בין מסורת זו לבין המסורת שבכ"י נ, קשה לקבוע. אולי אין אפשרות לומר יותר מש-ת ו-ט מייצגים מסורת אחרת, עצמאית וקרומה (ומי שהשלים ב-נ העתיק את הביטוי 'ואי מרחק' אע"פ שבהקשרו החדש אין לו משמעות). אולי המסורת 'ליזיל לגביה' ⁹ יסודה במעין אלטרנטיבה פרשנית 'רציונליסטית' לביטוי 'לינושוף מדוכתיה'.

ובכן כבר שיערו חכמים ¹⁰ שישנם חילופי-מסורות בנוסח הבבלי שנובעים ממחלוקת ישיבות סורא ופומבדיתא בימי הגאונים, כאשר חכמי סורא נוטים יותר לכיוון תורת הסודות והרזים, לאמונות בשדים ורוחות, וחכמי פומבדיתא לעומתם התרחקו, ולעתים אף זלזלו, באמונות אלו. וייתכן אפוא שגלגולי הנוסח שבסוגיה שלפנינו, יסודם במחלוקת זו ושהספרים הפומבדיתאיים נוסחו בדרך שתדגיש את חשיבות קרית שמע (לא כלחש אלא כאמצעי להפיג את הבעיתותא, ע"י קבלת עול מלכות שמים וחיווק האמונה והבטחון בה), ואילו הספרים מסורא הטעימו את כוחן של הפעולות המאגיות.

כבר הזכרנו לעיל את נוסח הספרים במקבילה בסנהדרין צד ע"א, השווה לגירסת כ"י ל במגילה. וכן הוא בכל עדי-הנוסח שנרשמו בדק"ס לסנהדרין, שם. ואולם כתב-יד חשוב אחד לא היה לפני בעל דק"ס, הרי הוא כ"י התימני מאוסף הרב מיימון, שנמצא עכשיו במכון התלמוד הישראלי השלם בירושלים. ¹¹ ככ"י זה אנו מוצאים את הנוסח הזה:

מאי תקנתיה

אי איכא אינשי

8 ואולם דווקא נוסח זה נמצא ברוב עדי הנוסח במקבילה שבסנהדרין צד ע"א, אבל עיין להלן.

9 בהגהות כ"י שבגליון העותק של דפוס פיזרו הנמצא בספריית הבודליאנה באוקספורד נרשם '.../ל לגבייהו' (תחילת ההגהה נחתכה ע"י הכורכים) וברור שהוא גרס 'ליזיל לגבייהו'. עובדה זו מתמיהה, שהרי מגיה זה מביא בד"כ מסורות אשכנזיות הדומות לכ"י מ ו-ד.

10 ראה: ש' אסף, תקופת הגאונים וספרותה, ירושלים תשכ"ז, עמ' רס"א ואילך.

11 אני מודה למכון ולמנהלו הרב הטנר על שהרשו לי להסתכל בצילום של כה"י.

ליזיל גביהו
 ואי רחיק'
 ליקרי קרית שמע
 ואי קאיי במקום הטנופת
 לינשוף מדוכתיה ארבע אמות וליקרי קרי' שמע¹²
 ואילא לימא הכי עיזא שמינא מין
 ואי קאיי במקום הטנופית
 לימא עיזא שמינא מין¹³.

הנוסח הוא כמעט שווה לנוסח כ"י ת התימני במגילה, חוץ מענייני כתיב וסגנון. את הנוסח הקצר של הלחש פגשנו כבר בקטע גניזה ואין לדחותו כשיבוש. כ"י נרשמו שני לשונות-קישור אלטרנטיביים: 'אילא' ו'ואי קאיי במקום הטנופית'.

בעמודים הקודמים עיינו בדוגמה אחת מני רבות להשתלשלות הסבוכה של מסורת-הנוסח של התלמוד הבבלי.¹⁴ יש לציין במיוחד את החופש הקיצוני שהרשו לעצמם המגיהים והנסחים האלמוניים בהצעת הטקסט התלמודי, כל אחד לפי הסכרא והמגמות שלו. בסוגיה שלנו נתברכנו במספר גדול של עדי נוסח המייצגים מסורות גיאוגראפיות שונות, אבל לא זכינו להערות או פירושים מגדולי הראשונים, ובהיעדר עדויות כאלה קשה לשרטט את קווי תהליך ההתפתחות. ניסינו עד כמה שאפשר להסביר ולנמק את החילופים לפי הגיון פרשני או

12 יש כאן גליון: 'א"ר הונא ת"ח אסור לעמוד במקום הטנופת לפי שאי אפשר לו בלא הרהור תורה. א"ר יוחנן ובכל מקום מותר להרהר חוץ מכית המרחץ ובית הכסא (ברכות כד ע"ב); אמר רב פפא צואה במקומה אסור לקרות ק"ש והיכי דאמי אי דנראית פשיטא ואילא נראית לא ניתנה תורה למלאכי השרת (יומא ל ע"א) וה"מ לענין תפלה'.

13 הצורה 'מן', שנמצאת גם בקטע גניזה שהבאנו לעיל, שווה לימינאי', ונרשמה ע"י רי"ן אפשטיין, דקדוק הארמית הבבלי, עמ' 137. ונפלה טעות באוצר לשון התלמוד, כד, עמ' 658, שם לא יחד לצורה זו ערך מיוחד, אלא היא הוכנסה בין מלת-היחס 'מן', ללא כינוי.

14 התפצלות הנוסחאות בסוגיה זו למשפחות יכולה לשמש לנו דוגמה ליחסים הקיימים בין עדי-הנוסח במסכת מגילה בכלל. אסתפק כאן במספר הערות קצרות: כ"י תט מציגים לעתים קרובות בתוך עשרת הדפים הראשונים של המסכת גירסות שונות בהרבה מכל שאר כתבי-היד. שניהם קרובים לנוסח ר' חננאל ולנוסח הגאונים. המגיה של כ"י ב (דהיינו: ב*) טרח להשוות את הנוסח שבגוף הכ"י שלו עם כ"י אחר הדומה מאד ל-א (אולי אחד מ'אבותיו' של א); ע"פ רוב העתיק רק במקום שיש דברים במסורת א (לפעמים אפי' אותיות בודדות) שחסרים ב-ב, או במקום שנראה ש-ב משובש. הוא לא הקפיד לרשום שינויים אחרים בין המסורות של ב ו-א (הסוגיה שלנו קצת חורגת מן הכלל מבחינה זאת). ע-רף דומים מאד אחד לחבירו ויש קירבה גדולה בין שניהם ל-א. ה' 1 ו-ה' הם למעשה אותו הספר עם אותו ההיקף ואותם הפירושים הקצרים. שניהם דומים מאד ל-א ע"פ (ב*); הסוגיה שלנו היא אחד המקומות הנדירים שבהם ה' שונה מ-ה' ושאר חברי ה'משפחה'. לכ"י למר ר-ד יש דמיון כללי ביותר אחד לרעהו, אבל אפשר בדרך הכללה לראותם כ'משפחה' אשכנזית-צרפתית'. הדמיון בין ל ו-ימ בולט יותר. ל-ד יש הרבה קווים משותפים ל-ת.

מגמתו, אף שנהיר לנו שלא כל המעתיקים הקפידו לרדת לסוף כל ההשלכות שבהגהות שהכניסו לספריהם, והרכבו לערכב נוסחאות שכאו ממקורות שונים, ולעתים אף גירסות שסותרות אהדדי. חשוב אף לציין שהנוסח המקורי ביותר, שנראה בעינינו כראשוני, לא נשתמר באף אחד מהקודקסים השלמים של המסכת (ולא בקובצי האגדות), אפילו במהימנים ובעתיקים; רק בזכות שני קטעי גניזה אפשר היה להגיע מעבר להשערות בעלמא בנוגע לנוסח הקדמון של הסוגיה. עובדה זו (המתאשרת בהרבה סוגיות במס' מגילה)¹⁵ באה להוכיח לנו עד כמה מרוחקים כתב־היד שבידינו, ואפילו הטובים ביותר שבהם, מנוסח הבבלי כפי שיצא מתחת ידי עורכיו האחרונים.

עם ההגהה:

בינתיים הספקתי לעיין בשני כתב־יד נוספים של אגדות הבבלי, שניהם ממוצא איטלקי, המביאים את הסוגיה שלנו: (1) כ"י פריז 453.1 מתאים למשפחה 4 בחלוקתנו (בלי המלה 'וליקרי' בשורה 8); (2) כ"י לונדון מונטיפיורי 88 משתייך למשפחה 5 (בערך כמו כ"י ל), הן במגילה והן בסנהדרין.

15 ואעיר כאן בקצרה על שלושה מקרים שבהם גירסה שנראית מקורית נשמרה בקט"ג אבל לא באף אחד מכה"י השלמים של מס' מגילה:

(1) ג ע"ב – העירו התוספות: 'כל זמן ששכינה וארון שרויין שלא במקומן אסורין בתשמיש המטה – לא ג' ל' הכא דמה שייך כאן, ובפ' הדר (עירובין סג ע"ב) ג"ל דקאמר שנענש יהושע על שבטל מפריה ורביה... ואכן צדקו בכך שאין למשפט הזה שום תפקיד במגילה והובא אגב גררא מהציטוט הארוך מעירובין. וכל הסוגיה מעירובין לא הובאה במגילה אלא בשביל מאמרו של רב שמואל בר אבון משמיה דרב: 'גדול תלמוד תורה מהקרבת תמידין שנ' עתה באתי'. ובאמת בקט"ג TS-F1 (2)63 (ששמר על גירסה קדומה גם בסוגיה שניחחנו בפנים) אין כל הציטטה מעירובין, רק מאמרו של ר"ש בר אבון משמיה דרב. ואף שברור שזאת הצורה המקורית של הסוגיה, כל כה"י השלמים, וכן בראשונים, גורסים את הסוגיה מעירובין (אלא שבהרבה עדים חסר המשפט 'גמיר' וכו', כנראה בעקבות הגהת בעלי התוספות).

(2) ג ע"ד – ד ע"א – ככל כה"י והדפוסים (וכרי"ף וראשונים) נמצאת פה רשימה של שמונה מאמרים של ריב"ל, ובכ"י ת ובס' העיטור (הל' מגילה, מהדורת ר"מ יונה, קי ע"ב), יש סימן בראש הקובץ לשמונה מימרות (זכר לסימן נשרד אף בכ"י ר). אבל בקט"ג TS-F1 (2)63 'הניל, ובקט"ג אוקספורד – בדוליאנה 2661.24 ישנם שני קבצים: ארבעה מאמרים של ריב"ל, וארבעה בשם 'אמר ר' יהושע בן לוי אמר רבי', ויש סימן בראש כל קובץ. וכן בדברי הגאון בתג"ק סי' עח: 'אמר ריב"ל אמר רבי לוד ואוננו... (וכן הוא בערך בירוש' מגילה פ"א ה"א, ע ע"א).

(3) ד ע"ב – כברייתא שהובאה בכ"י וראשונים (והושמטה כ"ד ר"ת בדילוג בין הדומות) אחרי שורה 15 (דפוס וילנא), כל העדים גורסים 'וכן תנא רבי ר' ישמעאל'. אבל בקט"ג אוקספורד הניל: 'וכן תני דבי שמואל'. וכן הוא בר"ח ובס' מעשה הגאונים, עמ' 47 (וכן בירוש' מגילה פ"א ה"א, ע ע"ב: 'תני שמואל'); וראה מברא לנוסח המשנה, עמ' 213, ובחידושי הרשב"א, מהדורת ר"ח דימיטרובסקי, עמ' 11, הערה 125.